

RAZVOJ FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA I IZAZOVI U SAVREMENOM OKRUŽENJU

REZIME

Ključne reči: forenzičko računovodstvo, razvoj, forenzički računovođa, akademska zajednica, istrage

UVOD

Zašto ljudi odstupaju od svojih etičkih normi? Da li je to zato što su loši, ili zato što su jednostavno napravili grešku od koje se nisu mogli oporaviti? Naš mozak radi na načine kojih mi nismo svesni, što dovodi do pogrešnih procena i loših odluka koje se čine ispravnim u trenutku donošenja. Nažalost, onog trenutka kada se namerno ili nenamerno napravi prvi korak niz klizavu padinu, teško je oporaviti se.

Smatra se da je forenzičko računovodstvo jedna od najstarijih profesija. U starom Egiptu revizor je postupao kao „oči i uši“ kralja, a danas je to umetnost i nauka o finansijskoj reviziji i istrazi (12, 93). Podrška u parnicama i svedočenje veštaka glavne su komponente prakse forenzičkog računovodstva. Obrazovanje iz oblasti forenzičkog računovodstva je multidisciplinarno. Ono obuhvata reviziju, računovodstvo, statistiku, informacione tehnologije, zakonske propise i ljudske veštine. Obrazovanje iz domena forenzičkog računovodstva može se razviti kao posebna disciplina za pravilno regulisanje profesije forenzičkog računovodstva, čime bi mogla nastati potreba za razvojem posebnih forenzičkih računovodstvenih standarda, a to je pitanje kojim bi trebalo da se bave akademska zajednica i stručna tela (22, 73).

Prevara je postala svetski fenomen i glavno pitanje koje zabrinjava, i ona obitava u svim zemljama, utiče na sve vrste organizacija, bez obzira na njihovu veličinu, profitabilnost ili industriju (26). Prevara je svetski rasprostranjen fenomen koji utiče na sve sektore ekonomije na svim kontinentima. Ona predstavlja ozbiljan problem kojem se, nakon niza korporativnih i računovodstvenih skandala, pridaje značajna

Sve složenije poslovno okruženje i sve veća tendencija da ljudi preduzimaju pravne radnje doveli su do potražnje za računovođama koji razumeju pravni postupak i mogu da sprovedu istrage, obavljaju finansijsku analizu i druge računovodstvene ili revizorske postupke na nivou prihvatljivom za sudove. Shodno tome, predstavljeni su neki faktori koji utiču na nastanak prevara i rast literature koja se odnosi na forenzičko računovodstvo i prevarno finansijsko izveštavanje. Pored toga, identifikovana su značajna dostignuća u literaturi i izazovi koje prevare predstavljaju za akademsko istraživanje i korporativne praksu, a predstavljen je i skup pitanja i identifikovan je niz važnih pravaca za buduća istraživanja u vezi sa ulogom forenzičkog računovodstva u otkrivanju prevarnog finansijskog izveštavanja. Ovaj rad treba da podstakne rasprave i buduća istraživanja identifikovanih problema, posebno u nacionalnim okvirima. Na kraju, predloženi su neki pravci za buduća istraživanja, kao i za razvoj profesije.

¹ Fakultet organizacionih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, Srbija, snezana.knezevic@fon.bg.ac.rs

² Preduzeće za reviziju, računovodstvene, finansijske i konsalting usluge „Moody's Standards“ doo Beograd, sektor „Fraud Prevention and Fraud Investigations“, aviation.adviser@gmail.com

³ Više javno tužilaštvo u Beogradu, jasmina.paunovic@bg.vi.jt.rs

pažnja (5, 467). Činjenica da može doći do prevarnog finansijskog izveštavanja bilo gde, postala je sve istaknutija u očima javnosti i svetskih regulatora (9, 17). Prevara se pojavila kao nepoželjni izdanak ljudske pohlepe i pritiska koji treba izvršiti u rastućem korporativnom svetu, a to je iniciralo eroziju poverenja informacionih adresata širom sveta, pa oni sada posmatraju godišnje izveštaje preduzeća sa skepticizmom (27, 118). Prevara top menadžmenta tema je koja je podstakla javni interes, zabrinutost i kontroverzu. Predmet je interesovanja različitih interesnih grupa, kao što su akcionari, poverioci, menadžeri, lokalne zajednice i društvo (43, 803).

Razni autori su se bavili definisanjem prevarnih radnji. U tom smislu, postignut je značajan napredak u literaturi. Nezavisno od toga što u literaturi ne postoji opšteprihvaćena definicija prevare, postoje informativne ključne reči kao što su: „propust“, „otkrivanje manje informacija“, „lažno predstavljanje“, „neotkrivanje relevantnih informacija“, i drugo (31, 92). Računovođa ne sme slepo primenjivati računovodstvene konvencije bez pregleda transakcija da bi se utvrdilo da li ima bilo kakvog ekonomskog smisla, kao i bez uvida u to da li je ona realna i da li ima ekonomsku suštinu. Naime, računovođe moraju biti posebno skeptične tamo gde transakcija sadrži malo ili nimalo ekonomske supstance (8, 8).

Prevare su definisane kao predmet akademskog proučavanja od sredine XX veka, ali njegovo mesto u okviru akademske discipline varira u zavisnosti od entuzijazma pojedinaca ili prepekive discipline grupa akademika (10, 1). Postoje razne definicije prevara. Jedna od njih je da je prevara širok pojam sa

Utaja poreza, prevare u socijalnom osiguranju, lažni odštetni zahtevi kod osiguranja i prevare sa kreditnim karticama su samo neke od prevara.

dve osnovne vrste koje su vidljive u praksi, a to su zloupotreba imovine i lažno finansijsko izveštavanje radi sticanja nekih oblika koristi (35, 38). Prevare se definiše i kao: „svako nepoštenje kojom jedna osoba namerava steći prednost nad drugom“. Čine je ljudi koji eksploatišu procese sa namerom da se pohlepno dočepaju materijalne i nematerijalne imovine. Živimo u svetu u kojem se nepoštenje povećava i to utiče na sve nas. Utaja poreza, prevare u socijalnom osiguranju, lažni odštetni zahtevi kod osiguranja i prevare sa kreditnim karticama su samo neke od prevara. Ovakve vrste prevara veoma su česte, ali sa niskom jediničnom vrednošću. Korporativne prevare su mnogo ozbiljniji problem (6, 33). „Veliki broj kompanija u različitim zemljama manipuliše profitima, i značajan broj setova godišnjih obračuna zasnovan je na knjigama koje su ‘umereno kuvane’ ili ‘kompletno spržene’“ (20, 106).

Prevare je generički pojam i obuhvata sva raznovrsna sredstva koja ljudska domišljatost može osmisлити, kojima pribegava pojedinac da bi dobio prednost nad drugima, svojim lažnim predstavljanjima (2, 7). Prevare se razlikuje od nenamernih grešaka. Ako, na primer, neko greškom unosi netačne brojeve u finansijski izveštaj, da li je to prevare? Ne, to nije prevare jer to

nije učinjeno namerno ili zbog sticanja prednosti nad drugima kroz lažno predstavljanje. Ali, ako u istoj situaciji neko namerno unosi netačne brojeve u finansijski izveštaj s ciljem da prevvari investitore, onda je u pitanju prevara.

Čini se zanimljivim pomenuti jedno obrazloženje koje je dao autor Jones umesto definicije prevare (18, 43–44) u rečniku pravnih termina (14), a koje glasi: „*Sudovi se suzdržavaju od definisanja prevare*“, jednom je rečeno, „*da se ne bi suočili sa sopstvenom definicijom i da bi se utvrdilo da je ona preširoka ili preuska da obuhvati slučajeve koji mogu naknadno nastati*“. Shuy (33, 16) dodaje da mišljenje ovog autora može biti vidljiva (očigledna) vrednost u nejasnoći koja se nalazi u nekim statutima. Drugim rečima, prevara je „*hued*“. To može značiti (15, 374):

- „1. delikt koji se sastoji od svesnog pogrešnog prikazivanja, s namerom da lice koje prima to lažno predstavljanje postupi po njemu;
2. lažno predstavljanje koje je rezultiralo tim deliktom;
3. delikt koji se sastoji od predstavljanja sačinjenog ne promišljeno bez ikakvog verovanja u njegovu istinu, ali i napravljeno s namerom da na njega treba da deluje onaj ko prima to lažno predstavljanje;
4. lažno predstavljanje napravljeno nepromišljeno bez ikakvog verovanja u njegovu istinu;
5. nesavesno postupanje, sa namerom obmane prema opštem pravu;
6. u kontekstu zavere radi prevare, prikriveno oduzimanje imovine bez obmane;
7. u zakonu o ugovoru, nesavesna upotreba moći koja proizlazi iz relativnog položaja strana i rezultira nesavesnom pogodbom.“

Sa pravnog aspekta, prevara se može definisati i kao „*znanje o pogrešnom predstavljanju istine ili prikrivanje materijalnih činjenica da bi se drugi naterao da deluje na njegovu ili njenu štetu*“ (15, 374). Prevare mogu da se klasifikuju na sledeće vrste (34, 15–16; 14, 1950):

Bankarska prevara	Stečajna prevara (krivično delo bankrota)	Građanska (civilna) prevara	Krivično delo prevare
Krivično delo pokušaja izvršavanja šeme ili namere za prevaru finansijske institucije lažnim ili prevarnim predstavljanjem ili obećanjima.	Stečajna prevara (krivično delo bankrota), a to je delo izvršeno svesno i na prevaru u slučaju stečaja, kao što je prikrivanje imovine ili uništavanje, zadržavanje ili falsifikovanje dokumenata u pokušaju da se pobiju odredbe zakona o stečaju.	Građanska prevara, koja se razlikuje od krivičnog dela prevare u tome što je građanska prevara namerna, dok je krivična hotimična. Građanska prevara iziskuje samo novčane kazne, poput utaje poreza.	Reč je o prevari koja je protivzakonita. Podleže novčanima i zatvorskim kaznama, u slučaju kao što je namerno izvršena utaja poreza podnošenjem lažnih poreskih prijava.

Rad je strukturiran na sledeći način: prvi deo rada posvećen je ulozi i razvoju profesije forenzičkog računovođe, drugi deo rada se odnosi na to kako prepoznati prevarno finansijsko izveštavanje, dok se treći deo bavi forenzičkim računovodstvom kao vezom između teorije i prakse, nakon čega slede zaključna razmatranja.

ULOGA I RAZVOJ PROFESIJE FORENZIČKOG RAČUNOVOĐE

Računovodstvene prevare u preduzećima dovode do ozbiljnog finansijskog gubitka u ekonomskim sistemima. Sprečavanje ovih gubitaka proširilo je opseg računovodstvenih aplikacija. Zajedno su inicirali razvoj prakse forenzičkog računovodstva (11, 27). Od otkrivanja korporativne finansijske prevare do svedočenja u sudskim postupcima, i od praćenja finansija terorističkih organizacija do istrage korupcije u vladi, forenzičke računovođe mogu da budu snažna podrška u svim navedenim aktivnostima. Forenzički računovođa se angažuje kako bi se istražile sumnje da prevara postoji, kao i da pruži dokaze za to, i zato je njegov zadatak da pažljivo proceni transakcije kako bi se utvrdilo (ne)postojanje indicija o prevari (21, 98).

„Suprotno uvreženom mišljenju, forenzičar nema nikakve veze sa smrću.“ *Forenzičko* se odnosi na sposobnost da se ispune strogi standardi suda (dakle, forenzička nauka, forenzička psihijatrija, forenzička klimatologija, itd. (17). Neke primarne veštine forenzičkih računovođa uključuju razumevanje pravnog procesa; kako voditi istrage; sprovođenje finansijskih analiza i drugih računovodstvenih postupaka na nivou prihvatljivom za pravni sistem.

„Forenzičko“ se odnosi na sposobnost da se ispune strogi standardi suda.

Poznati skandali velikih korporativnih prevara u SAD rezultirali su ogromnim gubicima za obe ključne grupe – akcionare (tj. vlasnike korporacija) i zainteresovane strane (tj. zaposlene, kupce i dobavljače). Ali, to je samo jedna vizura kada su u pitanju prevarne radnje. Howard Schilit, autor jedne od najpoznatijih knjiga iz oblasti prevarnih radnji u računovodstvu, *Financial shenanigans: how to detect accounting gimmicks and fraud in financial reports*, pravi razliku između prevare i manipulacije. On ističe da je ogromna računovodstvena prevara koju smo videli u kompanijama *Enron*, *Tyco* i *WorldCom* relativno retka (krši se zakon i ne primenjuju računovodstveni standardi na propisan način). Ono što je drugi ugao posmatranja, jesu računovodstvene manipulacije koje Howard naziva „računovodstvenim smicalicama“. One se mogu videti u različitim modalitetima, a obično se rade u skladu sa zakonom i tehničkim tumačenjima računovodstvenih standarda, ali predstavljaju obmanjujuću sli-

ku ekonomskih performansi kompanije. Nažalost, ovo je prilično često.

Posebno važnu ulogu u identifikovanju prevarnih radnji ima interna kontrola. Potrebno je da se identifikuju svi značajni nedostaci u dizajnu ili radu internih kontrola koji bi mogli negativno da utiču na sposobnost izdavaoca finansijskih izveštaja da snima, obrađuje, rezimira i izveštava o finansijskim podacima. Drugim rečima, potrebno je identifikovati i otkloniti bilo koje materijalne slabosti u internim kontrolama. Efikasna interna kontrola nad finansijskim izveštavanjem pruža razumna uverenja u pogledu pouzdanosti finansijskog izveštavanja i pripreme finansijskih izveštaja za eksterne slučajeve. Ako postoji jedna ili više materijalnih slabosti, kompanijina interna kontrola finansijskog izveštavanja ne može da se smatra efikasnom (3). Rezultati istraživanja Kehinde (19) pokazali su odgovornost internog revizora i menadžmenta preduzeća za efikasan rad sistema interne kontrole u organizaciji, a takođe radi sprečavanja prevara. Otkriveno je i da će efikasn sistem interne kontrole smanjiti opasnost od prevare i nepravilnosti, kao i to da performanse imovine i zaštita u organizaciji takođe nisu samo funkcija interne revizije, već je i menadžment odgovoran za sigurnost imovine preduzeća.

Menadžment je prvenstveno odgovoran za dizajn, implementaciju i održavanje interne kontrole. Važno je istaći da je entitet uvek izložen opasnosti nadjačavanja menadžmenta nad kontrolom, nezavisno od toga da li je entitet u javnom vlasništvu, privatnom, neprofitnom ili državnom. Kada se prilika za sprečavanje rada interne kontrole kombinuje sa snažnim podsticajima da se ispunе ciljevi računovodstva, viši menadžment se može uključiti u lažno finansijsko izveštavanje.

Menadžment je prvenstveno odgovoran za dizajn, implementaciju i održavanje interne kontrole.

Forenzičke računovođe su multidisciplinarne i imaju široko iskustvo u oblasti forenzike i istrage. Često su pozvani da budu veštaci i savetnici u parnici. Kao forenzički računovođa, moguće je biti angažovan u sledećim oblastima:

- Krivičnim istragama (npr. obračun realne štete po krivičnoj prijavi, odnosno optužnom aktu) i u građanskim (civilnim) parnicama (materijalne nadoknade kao npr. procena kamate nastale na osnovu duga po tužbenom zahtevu);
- Pripremi i pregledu dokaza;
- Pripremi ekspertskih izveštaja;
- Podnošenju izjava i dokaza;
- Davanju usmenih dokaza na sudu;
- Stručnom opredeljenju, arbitraži, posredovanju (medijaciji) ili alternativni;
- Rešavanju sporova;
- Podržavanju istrage o stečaju i strategiji prevencije prevara i podizanja svesti.

Kvalifikovane forenzičke računovođe sposobne su da advokatima pruže razne pristupe za uspešno rešavanje potraživanja i sporova. Od savetnika u ranoj fazi do svedoka veštaka, forenzičke računovođe daju savesne savete tokom čitavog procesa privrednih ili regulatornih parnica, nastojeći da utvrde i razviju ključne finansijske podatke. Oni mogu pružiti svedočenje veštaka potkrepljeno efikasnom analizom, kao i podršku suđenju analizirajući materijale i razvijajući pristupe koji podržavaju proces direktnog i/ili unakrsnog ispitivanja, i sveobuhvatnu podršku za scenarije poravnjanja. Fahad (12, 95) navodi listu usluga koje pružaju forenzičke računovođe:

1. Otkrivanje prevara u knjigama koje su počinili zaposleni;
2. Krivična istraga protiv organizacije ili bilo kog zaposlenog koji je umešan u bilo koju vrstu manipulacije ili prevara;
3. Prijavlivanje profesionalnog nemara u slučaju nepridržavanja računovodstvenih principa, ili profesije, ili etičkih kodeksa u segmentu merenja i objavljivanja gubitka;
4. Usluge arbitraže u oblasti alternativnog rešavanja spora i posredovanja;
5. Namirenje štete iz osiguranja;
6. Rešavanje različitih vrsta sporova.

Forenzičke računovođe su često angažovane da analiziraju, tumače, rezimiraju i predstavljaju složena finansijska i poslovna pitanja na način koji je razumljiv i pravilno podržan. Oni pružaju stručnost u istrazi i analizi finansijskih dokaza; u razvoju kompjuterizovanih aplikacija za pomoć pri analizi i iznošenju finansijskih dokaza; saopštavanju njihovih nalaza u obliku izveštaja, dokaznih predmeta i zbirki dokumenata; i pomoć u pravnom postupku, uključujući svedočenje na sudu kao veštaka i pripremu raznih grafičkih prikaza kao podrške sudskim dokazima. Od forenzičkog računovođe se očekuje da

Od forenzičkog računovođe se očekuje da bude upoznat s pravnim konceptima i procedurama.

bude upoznat s pravnim konceptima i procedurama (13). Howard Schilit naglašava da većina ljudi u forenzičkom računovodstvu, možda čak 99%, radi na zadacima nakon činjenice, nakon što se već nešto loše dogodilo, dok on pripada onima koji „moraju pronaći olupinu voza pre nego što se to dogodilo“, pre nego što kompanija naiđe na probleme sa svojim revizorima, pre nego što SEC (američka Komisija za hartije od vrednosti/Securities and Exchange Commission) zatraži da preračuna zaradu (13).

Forenzičke računovođe prikupljaju informacije kako bi formirali mišljenje, koje se obično izražava u izveštaju ili se daje kao stručni dokaz na sudu. Zbog raznolikosti komercijalnih stvari koje se vode pred sudovima, rad forenzičkog računovođe često je mnogo izazovniji i zanimljiviji od tradicionalnog rada u pogledu poštovanja zakonskih propisa ili zakonskog izveštavanja, koji mnoge računovođe obavljaju u profesionalnoj praksi.

PREVARNO FINANSIJSKO IZVEŠTAVANJE: KAKO GA PREPOZNATI

Iako su akcionari tehnički vlasnici korporacija, oni nikako ne mogu znati koliko dobro posluje njihova kompanija ukoliko im menadžment ne dostavi informacije o poslovanju (30, 7). Menadžment može da iskoristi fleksibilnost u izboru odgovarajućih računovodstvenih metoda za pojedine finansijske stavke, da prikaže finansijsku sliku koja ispunjava njihove finansijske ciljeve, a ne ekonomsku stvarnost transakcija firme. Većina šema računovodstvenih prevara uključuje „upravljanje zaradom“, što ne podrazumeva tzv. direktno kršenje računovodstvenih standarda; entiteti češće upravljaju zaradom odabirom računovodstvenih politika koje računovodstvena pravila povinuju postizanju ciljeva koja se odnose na zaradu (1, 39). Poboljšanje prezentovanog finansijskog položaja, barem kratkoročno, pokazuje upravni odbor u povoljnom svjetlu i pomaže u povećanju cene akcija. Stoga bi pojedini direktori mogli iskoristiti više godišnje bonuse i višu vrednost opcija za deljenje (7, 151).

Skandali u kompanijama, nakon ekonomske globalizacije, privukli su pažnju autoriteta u reviziji na otkrivanje prevara i manipulacija pre nego što pretrpe ogromne gubitke. Prema ispitivanju prevara i manipulacija u prošlosti, vidi se da su se mnogi od njih pojavili posle sličnih simptoma. Ovi simptomi su češći u kompanijama sa slabim menadžerskim strukturama (26). Zanimljivo je pomenuti navode Lenarda i saradnika (25, 72), da postoji verovatnoća da će se kompanija baviti prevarama sa finansijskim izveštavanjem onda kada postoji najmanje jedna žena kao izvršni direktor ili kao član upravnog odbora, kao i da prisustvo bar jedne žene na izvršnom položaju ima jači ublažavajući efekat na prevare u industrijama u kojima dominiraju muškarci. U tom kontekstu, bitno je istaći i to da brojna istraživanja na međunarodnom nivou pružaju dokaze o pozitivnoj vezi između raznolikosti pola u upravnim odborima i finansijskom učinku preduzeća (29, 1). Prevarni finansijski izveštaji već dugo predstavljaju ozbiljan problem u Kini i drugim azijskim zemljama, što u velikoj meri utiče na poverenje investitora i poverilaca (4, 339). Neuspeh sistema interne revizije organizacije u identifikovanju računovodstvenih prevara doveo je do toga da su počeli da se koriste specijalizovani postupci za otkrivanje prevara finansijskog računovodstva, poznatim pod nazivom „forenzičko računovodstvo“ (32, 37).

Transparentnost podrazumeva sposobnost da se jasno vide obelodanjeni rezultati finansijskih aktivnosti entiteta i da se ti rezultati koriste u donošenju investicionih odluka. U pitanju je verovanje da će transparentnost u finansijskom izveštavanju

Prisustvo bar jedne žene na izvršnom položaju ima jači ublažavajući efekat na prevare u industrijama u kojima dominiraju muškarci.

dovesti do transparentnosti na finansijskim tržištima. McE-ven (28) predstavlja analizu problema izveštavanja koji utiču na transparentnost prema Međunarodnim standardima finansijskog izveštavanja – MSFI (International Financial Reporting Standards – IFRS), u poređenju sa Opšteprihvaćenim računovodstvenim principima – OPRP (Generally Accepted Accounting Principles – GAAP; US GAAP), i predlaže područja koja zabrinjavaju sastavljače i korisnike finansijskih izveštaja.

Otkrivanje lažnih finansijskih izveštaja može se obavljati na različite načine (42, 145):

- Analizom finansijskih izveštaja primenom horizontalne i vertikalne metode;
- Analizom finansijskih racija radi poređenja između jedinica;
- Proveravanjem na licu mesta i prebrojavanjem gotovine i popisivanjem zaliha bez najave (posebno po završetku radnog vremena);
- *Data mining*-om u oblastima koje zahtevaju pažljivo i detaljno ispitivanje;
- Upoređivanjem ranije plaćenih poreza i poreza koji treba da se plate, i ispitivanjem kompatibilnosti obračunatog poreza sa relevantnim zakonodavstvom;
- Otkrivanjem da li je naknada utvrđena razumno u skladu sa racijom zarade;
- Proverom prošlosti rukovodilaca.

Činjenica da se proces odlučivanja investitora odvija upotrebom informacija u obelodanjenim finansijskim izveštajima, pojačava značaj važnosti bavljenja problemom prevarnog finansijskog izveštavanja kako u akademskoj zajednici, tako i u okviru same struke. U praktičnom ambijentu, finansijska prevara se prvenstveno sastoji od falsifikovanja finansijskih izveštaja koji uključuju elemente manipulacije, kao što su: precenjivanje imovine, prodaje (prihod od prodaje) i dobiti, ili potcenjivanje obaveza, troškova ili gubitaka (9, 18).

FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO KAO LINK KOJI TREBA DA POVEŽE TEORIJU I PRAKSU

Forenzičko računovodstvo je polje koje brzo raste. Koledži i univerziteti širom sveta teže razvoju programa forenzičkog računovodstva. Mnogi američki univerziteti nude jednogodišnje ili dvogodišnje programe forenzičkog računovodstva na post-diplomskim studijama (diplomskim ili master studijama), ili nude jedan ili dva kursa iz forenzičkog računovodstva na diplomskom nivou. Budući da je forenzičko računovodstvo postalo formalna disciplina tek krajem 1980-ih, fond akademskih

kandidata koji mogu da ga predaju i polažu ispite sa nepunim radnim vremenom, a posebno sa punim radnim vremenom, prilično je ograničen. „Većina diplomskih programa oslanja se u velikoj meri na saradnike (asistente) koji su uglavnom praktičari u privatnoj praksi i spremni su da drže nastavu na nekom od lokalnih univerziteta“ (24, 63).

Studenti drugih smerova, poput biznisa, krivičnog pravosuđa i ekonomije, takođe mogu biti „prepoznati“ u forenzičkom računovodstvu. Od diplomaca u oblasti forenzičkog računovodstva očekuje se da praktično budu pripremljeni za bavljenje širokim spektrom pitanja koja se odnose na različite aspekte finansijskog kriminala, uključujući sve njegove oblike, kao i građanskim parnicama. Da bi to moglo da se realizuje, neophodno je da studenti već u toku studija razvijaju praktične veštine i znanja, jer će tako biti mnogo efikasniji u rešavanju raznih finansijskih problema u praksi (rastući finansijski kriminal i sl.).

Eksternu prevaru čine organizacije protiv pojedinaca, pojedinci protiv organizacija, organizacije protiv organizacija i pojedinci protiv pojedinaca. Na primer, izvršni direktor osiguravajućeg društva koji podnosi lažnu prijavu regulatornom organu vrši internu prevaru, dok je klijent iste osiguravajuće kompanije koji podnosi lažnu tužbu upleten u eksternu prevaru. Iako su obe vrste prevara zabrinjavajuće, obično se smatra da su interne prevare češće (40).

Prevarne aktivnosti menadžera u računovodstvenim skandalima imale su značajne negativne posledice po društvo, uključujući manjinske akcionare, poverenje investitora, buduće računovođe i menadžere u nastajanju, i neophodno je da izvrše samoprocenu svojih odgovornosti u upravljačkim aktivnostima koje se odnose na finansijsko izveštavanje (23, 4). Iako se javlja ređe od drugih vrsta prevara, prevarno finansijsko izveštavanje obično nanosi najviše štete organizacijama (9, 17).

Profesionalne prevare se odvijaju u vidu: prisvajanje imovine, korupciju i lažne finansijske izveštaje.

Profesionalne prevare se posmatraju kroz tri kategorije: prisvajanje imovine, korupciju i lažne finansijske izveštaje (37). U tom kontekstu, ističe se sledeće:

- Pronevera imovine čini više od 80% slučajeva, ali je najjeftinija od tri kategorije prevara.
- Prevarni (lažni) finansijski izveštaji, na koje se odnosi manje od 4% parnica zbog prevara, najskuplje su profesionalne prevare.
- Finansiranje nekretnina ima najveće gubitke zbog prevara, a obrazovanje najniže.
- Postoji direktna veza između starosti, pola, obrazovanja i položaja počinioca i izgubljenog iznosa.

Najviši srednji gubici javljaju se kod starijih muških rukovodilaca koji su seniori u svojim organizacijama. Najniži gubici se vezuju za visokoobrazovane, preciznije, za one koji su tek diplomirali i u kompaniji su manje od godinu dana.

Nacionalna komisija za prevarno finansijsko izveštavanje (National Commission on Fraudulent Financial Reporting, Treadway Commission) imala je cilj da utvrdi kako se prevarne prakse finansijskog izveštavanja mogu ograničiti (38). Ova komisija je prevarno finansijsko izveštavanje definisala kao „namerno ili nepromišljeno ponašanje, bilo činjenje ili propust, koji rezultiraju materijalno obmanjujućim finansijskim izveštajima“. Struka se uključila u nekoliko drugih inicijativa koje su 1997. navele Komitet za terminologiju Američkog instituta javnih računovođa (Committee on Terminology of American Institute of Certified Public Accountants – AICPA) da izda Izveštaj o revizorskom standardu 82 – Razmatranje prevara u finansijskom izveštaju (Statement on Auditing Standards – SAS, No. 82, Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit), čime je potvrđena posvećenost struke u identifikovanju prevarnih radnji u finansijskim izveštajima (36).

Ističe se da je potrebna veća pažnja u obrazovanju studenata o prevarnom finansijskom izveštavanju. Warrick & Riner (39) nude predložene sugestije za pomoć studentima biznisa: da identifikuju prevarno izveštavanje i da uključe nalaze drugih. Ako studenti saznaju više o prevarnom (lažnom) izveštavanju tokom fakultetske karijere, postupak finansijskog izveštavanja ponovo će steći poverenje javnosti i izbeći buduće vladine regulative (39, 1). Godine 1987. Nacionalna komisija za prevarno finansijsko izveštavanje (Treadway Commission) objavila je detaljnu studiju lažnog finansijskog izveštavanja (38). Izveštaj opisuje kako se lažno finansijsko izveštavanje može sprečiti i otkriti. Jedan od načina koji je ova komisija navela da spreči lažno finansijsko izveštavanje bio je povezan sa akademskom zajednicom. Podstaknuta je akademska zajednica da u poslovne programe uključi više informacija o lažnom finansijskom izveštavanju. Fahad (12, 92) ističe da je uključivanje forenzičkog računovodstva u akademski kurikulum dobar način za njegovu promociju, a potrebno je i više istraživanja iz oblasti forenzičkog računovodstva. Ako se pođe od pretpostavke da je prevarna radnja nastala u poslovnom okruženju, izvesnije je da će računovođa biti u prilici da je otkrije u slučaju da je već imao prethodno obrazovanje o prevarama, a bilo bi svakako poželjnije da ima i određena saznanja o etici.

Poslednjih godina postignuti su veliki koraci u forenzičkom računovodstvu i obrazovanju za ispitivanje prevara. Pored podsticanja univerziteta da nude kurseve za ispitivanje prevara, Udruženje sertifikovanih istražitelja prevara (Association of Certified Fraud Examiners – ACFE) predvodilo je napore da uspostavi ACFE studentska poglavlja u kampusima širom sveta (41). Ovo istraživanje je pokazalo da studenti imaju koristi od članstva u ACFE studentskim organizacijama za borbu protiv

prevara. Jedinstvena integracija računovodstva, prava, kriminologije i istraga prevara, kao i interakcija sa govornicima, savetnicima fakulteta i vršnjacima, omogućavaju studentima da srodni kurs dopunjuju iskustvenim učenjem.

Prema preporuci Treadway Commission, potrebno je da se akademska zajednica pridržava sledećeg (38, 80):

1. Kroz poslovni i računovodstveni kurikulum nastavnici bi trebalo da šire znanje i razumevanje faktora koji mogu prozrokovati lažne finansijske podatke, izveštavanje i strategije koje mogu dovesti do smanjenja njegove učestalosti.
2. Poslovni i računovodstveni nastavni programi treba da promovišu bolje razumevanje funkcija i značaj internih kontrola, uključujući kontrolno okruženje, u sprečavanju i otkrivanju lažnog finansijskog izveštavanja.
3. Studenti biznisa i računovodstva treba da budu dobro informisani o propisima i izvršnim aktivnostima kojima vlada i privatna tela štite sistem finansijskog izveštavanja, i na taj način zaštite javni interes.
4. Biznis i računovodstveni nastavni programi treba da pomognu učenicima da ojačaju analitičke veštine, sposobnosti rešavanja problema i rasuđivanja koje će im pomoći u sprečavanju, otkrivanju i odvratanju od lažnog finansijskog izveštavanja kada postanu učesnici u finansijskom postupku izveštavanja.
5. Biznis i računovodstveni nastavni programi treba da naglašavaju etičke vrednosti, integrišući njihov razvoj sa sticanjem znanja i veština za pomoć pri otkrivanju i sprečavanju lažnog finansijskog izveštavanja.

Posebno je važno implementirati studije slučaja u nastavne materijale, čiji bi primarni cilj bio da se pomognu studentima da razumeju anatomiju motivacije za manipulaciju zaradom (podvukao: Milojević, S.). Konkretno, studenti bi trebalo da imaju mogućnost da: (1) primene FASB-ov konceptualni okvir na stvarni kontekst, (2) utvrde prirodu grešaka i izračunaju njihove numeričke efekte na finansijske izveštaje, (3) razumeju motivisanost za upravljanje zaradom i radnje potrebne za upravljanje zaradom u budućim godinama, (4) objasne anatomiju prevara sa finansijskim izveštavanjem rekonstrukcijom unosa u poslovnim knjigama, (5) pripreme uporedne finansijske izveštaje za retroaktivna prepravljajna, i (6) objasne uticaj odabranih prevarnih finansijskih transakcija na finansijsko odlučivanje.

Računovodstvene firme mogu promovisati edukaciju iz oblasti forenzičkog računovodstva i praksu promocijom kurseva forenzičkog računovodstva; prikupljanjem dovoljnog broja stvarnih slučajeva forenzičkog računovodstva radi utvrđivanja reprezentativnog portfolija slučajeva za upotrebu u nastavi fo-

U nastavne materijale treba ugraditi studije slučaja.

renzičkog računovodstva; kao i pružanjem programa stažiranja u forenzičkom računovodstvu kako za studente, tako i za obrazovne institucije.

ZAKLJUČAK

Savremena javnost je uznemirena kriminalom u poslovnom svetu, a postoji i duboka zabrinutost zbog stanja u kome se nalazi sistem korporativnog računovodstva. Pojava velikih skandala u svetu rezultirala je gubitkom poverenja među investitorima u poslovnom svetu, što je uslovalo ispitivanje pouzdanosti finansijskih informacija.

Ako se ima u vidu da u velikoj meri zdravlje tržišta kapitala počiva na uverenju da finansijski izveštaji nisu lažni, logično je istaći da otkrivanje i sprečavanje lažnih finansijskih izveštaja zadire u srž funkcionisanja ekonomije. Preduzimajući korake ka poboljšanju njihovog otkrivanja i odvratanja od menadžerskih prevara, revizorska profesija i poslovna zajednica mogu kod javnosti razviti osećaj sigurnosti u efikasnost sistema korporativne odgovornosti.

Forenzičko računovodstvo je brzorastući segment računovodstvene prakse, i kao takvom mu je potrebno posvetiti još veći značaj u akademskim institucijama. U savremenom okruženju, računovodstveno obrazovanje na svim nivoima nalazi se u procesu promena (kontinualne evolucije), a to važi i za forenzičko računovodstvo. Fakulteti mogu da obezbede efikasno okruženje za učenje pažljivim oblikovanjem kurseva forenzičkog računovodstva i čvrstim povezivanjem sa praksom. Ako se pođe od pretpostavke da je nastala prevara u poslovnom okruženju, svakako je izvesnije da će računovođa to uočiti ukoliko je već imao neko obrazovanje o prevarama, a to bi bilo još izvesnije ukoliko je imao dovoljno saznanja o etici.

Prevarno finansijsko izveštavanje i dalje je značajan problem. Korporativna kultura je jedan od ključnih faktora koji bi trebalo da odvrate pojedince da čine prevare. Imajući u vidu koristi koje bi se mogle ostvariti na polju suzbijanja prevarnog finansijskog izveštavanja, te smanjenja rizika od donošenja pogrešnih finansijskih odluka raznih interesnih grupa zbog netačnih informacija, predlaže se uvođenje profesionalne sertifikacije za forenzičke računovođe i sprovođenje podsticajnih aktivnosti u razvoju nastavnih programa forenzičkog računovodstva u akademskoj zajednici.

Rezultati istraživanja potencijalno mogu pružiti dragocen doprinos akademskoj literaturi, forenzičkom računovodstvu, kao i revizorskoj profesiji i njenoj praksi. Poslednjih godina postignuti su značajni pomaci u domenu obrazovanja za razvoj

forenzičkog računovodstva. Sve češće se u realnom ambijentu održavaju obuke iz upravljanja rizikom od nastanka prevarnih radnji u finansijskim izveštajima. Korporativni menadžeri danas prepoznaju efikasno upravljanje rizikom od nastanka prevarnih radnji kao jedan od imperativa za uspešno poslovanje.

LITERATURA

1. Ajekwe, C. C. M., Ibiame, A. (2017), Accounting Frauds: A Review of Literature, *IOSR Journal of Humanities And Social Science* (IOSR-JHSS), 22(4), str. 38-47, DOI: 10.9790/0837-2204083847
2. Albrecht, W. S., Albrecht, C.C., Albrecht, C.O., Zimbelman, M. (2009), *Fraud Examination*, 3rd Edition, Boston: Cengage Learning
3. Auditing Standard No. 5, An Audit of Internal Control Over Financial Reporting That Is Integrated with An Audit of Financial Statements; AS 2201: An Audit of Internal Control Over Financial Reporting, PCAOB Release No. 2007-005A
4. Bai, B., Yen, J., Yang, X. (2008), False financial statements: Characteristics of China's listed companies and cart detecting approach, *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 7(2), str. 339–359.
5. Bekiaris, M., Papachristou, G. (2017), Corporate and accounting fraud: types, causes and fraudster's business profile, *Corporate Ownership & Control*, 15(1–2), str. 467–475, DOI: 10.22495/cocv15i1c2p15.
6. Comer, M. J. (2016), *Investigating Corporate Fraud*, New York: Routledge
7. Coyle, B. (2015), *Corporate Governance* (5th ed.), London: ICSA Publishing
8. Cunningham, L. A. (2002) Sharing Accounting's Burden: Business Lawyers in Enrons Dark Shadows, *Business Lawyer*, April 26
9. Dalnial, H., Kamaluddin, A., Sanusi, Z.M., Khairuddin, K.S. (2014), Detecting Fraudulent Financial Reporting through Financial Statement Analysis, *Journal of Advanced Management Science*, (2)1, str. 17–22
10. Doig, A. (2006), *Fraud, Crime and Society Series*. New York: Willan Publishing
11. Effiok, S. O., Eton, O.E. (2013), Ensuring quality control of forensic accounting for efficient and effective corporate management, *Global journal of social sciences*, 12, str. 27–33
12. Fahad, P. (2017), *Forensic Accounting: Some New Aspects*, THE CHARTERED ACCOUNTANT, May 2017, ICAI – The Institute of Chartered Accountants of India
13. Forensic accounting, preuzeto sa sajta: <https://www.accountingtoday.com>
14. Garner, B. A. (2011), *Garner's Dictionary of Legal Usage*, Oxford University, <https://www.accountingtoday.com/news/sherlock-holmes-of-accounting>, datum pristupa 7.11.2020.
15. Garner, B.A., ed. (1995), *Black's Law Dictionary*
16. Garner, B.A., ed. (2004) *Black's Law Dictionary*
17. ICFA (Institute of Certified Forensic Accountants), preuzeto sa sajta: <http://www.forensicglobal.org/>
18. Jones, E. A. (1916), Manual of Equity Pleading and Practice: 43–44
19. Kehinde, J.S. (2015), Asset Protection and Financial Statement Fraud: The Audit and Management Function in Nigeria Business Organisation, *Journal of Policy and Development Studies* 9(3), str. 166–175
20. Knežević, S. (2019), *Finansijsko izveštavanje*, Beograd: izdanje autora
21. Knežević, S., Mitrović, A., Cvetković, D. (2019), The role of auditing profession in detecting frauds in financial statements, *Journal of Criminalistics and Law*, (24)2, str. 97–109, doi:10.5937/nabepo24-18979
22. Kumari Tiwari, R. & Debnath, J. (2017), Forensic accounting: a blend of knowledge, *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 25(1), str. 73–85, <https://doi.org/10.1108/JFRC-05-2016-0043>

THE DEVELOPMENT OF FORENSIC ACCOUNTING AND THE CHALLENGES IN THE MODERN ENVIRONMENT

SUMMARY

Key words: forensic accounting, development, forensic accountant, academic community, investigations

The increasingly complex business environment and the growing tendency for people to take legal action have led to a demand for accountants who understand the legal process and who can conduct investigations, perform financial analysis and other accounting or auditing procedures at a level acceptable to the courts. Accordingly, some factors that influence the occurrence of fraud and the growth of literature related to forensic accounting and fraudulent financial reporting are presented. In addition, significant advances in the literature and the challenges that fraud poses to academic research and corporate practice have been identified, and a set of issues has been presented and identified as important directions for future research regarding the role of forensic accounting in detecting fraudulent financial reporting. This paper is intended to stimulate discussions and future research on identified problems, especially within national frameworks. and finally, some directions have been suggested for future research as well as for the development of the profession. The increasingly complex business environment and the growing tendency for people to take legal action have led to a demand for accountants who understand the legal process and who can conduct investigations, perform financial analysis and other accounting or auditing procedures at a level acceptable to the courts.

23. Lau, C.K. & Ooi, K.W. (2016), A case study on fraudulent financial reporting: evidence from Malaysia, *Accounting Research Journal*, 29(1), str. 4–19, <https://doi.org/10.1108/ARJ-11-2013-0084>
24. Lawrence, J.H. (2020), *Fraud Magazine*, 35(5), str. 62–63, September/October 2020, Association of Certified Fraud Examiners, Inc.
25. Lenard, M.J., Yu, B., York, E.A., Wu, S. (2017), Female business leaders and the incidence of fraud litigation, *Managerial Finance*, 43(1), str. 59–75, <http://dx.doi.org/10.1108/MF-04-2016-012372>
26. Mangala, D., Kumari, P. (2015), Corporate Fraud Prevention and Detection: Revisiting the Literature, *Journal of Commerce and Accounting Research*, 4(1), str. 118/142
27. Mangala, D., Kumari, P. (2017), Auditors' Perceptions of the Effectiveness of Fraud Prevention and Detection Methods, *Indian Journal of Corporate Governance*, 10(2), str. 118–142, doi:10.1177/0974686217738683
28. McEwen, R. A. (2009), *Transparency in Financial Reporting: A Concise Comparison of IFRS and US GAAP*, Hampshire: Harriman House Publishing
29. Mohammad, S. J., Abdullatif, M., Zakzouk, M. (2018), The Effect of Gender Diversity on the Financial Performance of Jordanian Banks, *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 22(2), str. 1–11
30. Okike, E. (2010), Financial Reporting and Fraud, *Theory and Practice of Corporate Social Responsibility*, 229–263. doi:10.1007/978-3-642-16461-3_14
31. Ozili, P.K. (2020), Advances and issues in fraud research: a commentary, *Journal of Financial Crime*, 27(1), str. 2–103, <https://doi.org/10.1108/JFC-01-2019-0012>
32. Sharma, A., Panigrahi, P.K. (2012), A Review of Financial Accounting Fraud Detection based on Data Mining Techniques, *International Journal of Computer Applications*, 39(1), str. 37–47
33. Shuy, R. W. (2015), *The Language of Fraud Cases*, Oxford: Oxford University Press
34. Shuy, R. W. (2016), *The language of fraud cases*, Oxford: Oxford University Press
35. Somayyeh, H.N. (2015), Financial ratios between fraudulent and non-fraudulent firms: Evidence from Tehran Stock Exchange, *Journal of Accounting and Taxation*, 7(3), str. 38–44, doi:10.5897/jat2014.0166
36. Statement on Auditing Standards (SAS), No. 82, Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit.
37. The Association of Certified Fraud Examiners, Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse (a 1996 survey of 1,523 cases of fraud ranging from \$22 to \$1.5 billion)
38. Treadway Commission Report, NCFRR, 1987, preuzeto sa sajta: <https://www.sec.gov/news/speech/1989/012689grundfest.pdf>
39. Warrick, C. S., Riner, Jr.H.S. (2004), An analysis of business students' understanding of fraudulent financial reporting, *Journal of business administration online*, 2(2), str. 1–18
40. Wells, J. (2000), So That's Why It's Called a Pyramid Scheme, *Journal of Accountancy*, October 1, AICPA, preuzeto sa sajta: <https://www.journalofaccountancy.com/issues/2000/oct/sothatswhyitscalledapyramidscheme.html>
41. Young, G., Smith, G., Riley, R. (2012), Acfe Student Chapters: An Examination of Student Involvement and Associated Benefits, *Journal of Forensic Studies in Accounting & Business*, 4(1), str. 83–95
42. Yücel, E. (2013), *Effectiveness of Red Flags in Detecting Fraudulent Financial Reporting: An Application in Turkey*, Muhasebe ve Finansman Dergisi
43. Zahra, S. A., Priem, R.L., Rasheed, A.A. (2005), The Antecedents and Consequences of Top Management Fraud, *Journal of Management*, 31(6), str. 803–828, doi:10.1177/0149206305279598